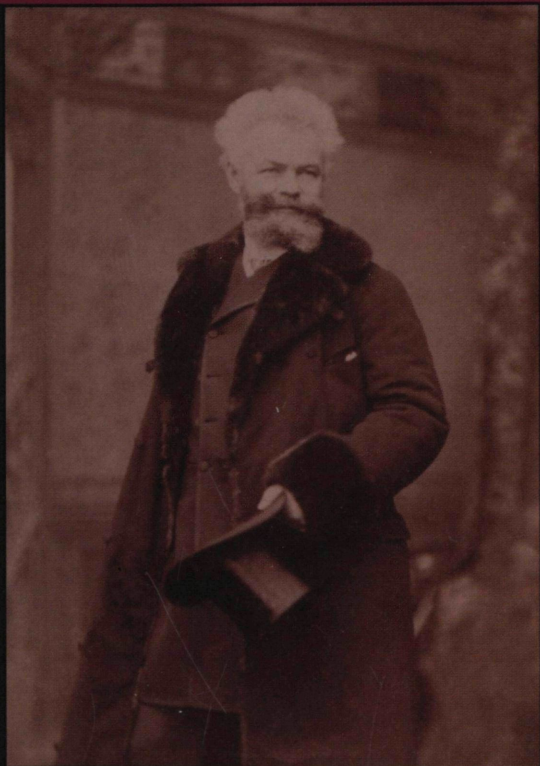

Sz. Kürti Katalin

Munkácsy-ereklyék és -dokumentumok
a békéscsabai múzeumban

Sz. Kürti Katalin

Munkácsy-ereklyék és -dokumentumok
a békéscsabai múzeumban

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 29.
Publications of the Museums of the County Békés 29.
Mitteilungen der Museen des Komitates Békés 29.

Sorozatszerkesztő:
Szatmári Imre

Sz. Kürti Katalin

Munkácsy-ereklyék és -dokumentumok a békéscsabai múzeumban

Második, javított, átdolgozott kiadás

Békéscsaba, 2006

Szerkesztette:
N. Varga Éva
Szatmári Imre

A tárgy- és dokumentumjegyzéket lektorálta:
Kocsor János

A szerző munkatársa:
Szmolnik Irén

Fotó:
Latorcai János, Nagy Imre, Váradi Zoltán

Borítóterv:
Gyarmati Gabriella

A tárgyjegyzék revíziójához nyújtott segítségével köszönet illeti
Gyarmati Gabriellát és Ispánovics-Pozsár Mártát.

ISBN 963 7219 60 9
ISSN 0139 0090

© Sz. Kürti Katalin, 1994

Kiadja:
Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 2006
H-5600 Békéscsaba, Széchenyi u. 9. • Telefon/fax: 00 36 66 323 377
Honlap: www.bmmi.hu; www.munkacsy.hu • E-mail: mmm@bmmi.hu
Felelős kiadó: dr. Szatmári Imre megyei múzeumigazgató

TARTALOM

Munkácsy élete dokumentumok tükrében	7
Tárgy- és dokumentumjegyzék	27
Ereklyék	28
I. Rajzok, festőeszközök.....	28
II. Képzőművészeti alkotások Munkácsy gyűjteményéből	29
III. Személyes használati tárgyak	30
IV. Népművészeti tárgyak	33
V. Emlékek, ajándékok.....	34
VI. Koszorúszalagok.....	35
Dokumentumok.....	39
I. Okiratok, leltárak.....	39
II. Nyomtatványok	40
III. Korabeli könyvek és folyóiratok.....	42
Fényképek.....	43
I. Munkácsy és rokoni, baráti köre.....	43
II. A festőművész életének helyszínei	48
III. Munkácsy temetése és kultusza	49
IV. Festményeihez készített fényképtanulmányok	51
V. Munkácsy-művek korabeli fényképmásolatai	53
Képek.....	55
Ereklyék	56
Dokumentumok.....	68
Fényképek.....	78
Válogatott irodalom	107
Könyvek, katalógusok.....	107
Tanulmányok, folyóiratcikkek.....	109
Munkácsy's relics and documents in the Museum of Békéscsaba	111
Reliques et documents de Munkácsy au Musée de Békéscsaba.....	112
Munkácsy-Reliquien und Dokumente im Museum von Békéscsaba.....	113

MUNKÁCSY ÉLETE DOKUMENTUMOK TÜKRÉBEN

Munkácsy Mihály itthon a legismertebb, a nagyközönség véleménye szerint a legnagyobb magyar festő. Korai művei a biedermeierben gyökeresnek, első jelentős képeire a történelmi festészet romantikus pántosza hatott. A francia és német realizmus hatását tükrözi a *Siralomház* és a *Tépcsínálók*. E nagyszabású, egyéni hangú műveiben drámai módon mutatta be a magyar paraszti sorsot a „művelt nyugatnak”, ezzel a nemzeti önismeret és öntudat formálójává vált. Párizsban készült szalonképeinek, barbizoni és colpachi tájképeinek gazdag koloritja művészetét felfrissülését, megújulását jelzi. Legjelentősebb portréi jellemzőereje nagyságát bizonyítják. Szinte minden témában és műfajban kipróbálta erejét, ezt látványosan bizonyították művelődéstörténeti és biblikus képei. Korának fontos „iparága”, a műkereskedelem nagy lehetőségeket teremtett számára, de ártott is neki. Gazdaggá és világhírűvé tette, felemelte, majd feledésbe sodorta, szakmai vitáknak tette ki. Ma már higgadtan ítéldhetjük meg életművét. Kvalitásai mellett szándéka őszinteségét, hatalmas erejű alkotó szenvedélyét is tisztelnünk kell. Művészetét csakúgy, mint Munkácstól Párizsig ívelő pályája, hidat teremtett kelet és nyugat között.

Békéscsaba korán felismerte Munkácsy Mihály művészetének jelentőségét: kultusza már az 1870-es évek elején kezdődött. Munkácsy és felesége érkezése nemcsak a Reök családnak, de a város honorációjának is ünnep volt. A hivatalos elismerés első jelének a békéscsabai Casino oklevele tekinthető 1881-ből (Dokumentumok I. 8.).

Az 1899-ben alakult Békéscsabai Múzeum-Egyesület megkezdte a műtárgyak és ereklyék gyűjtését, már 1901-ben beléltározta Bartóky Lajosné ajándékát, Munkácsy ceruzarajzát. A gyűjtemény alapjainak megvétele érdekében az egyesület megkereste a lehetséges támogatókat, adományozókat, így az özvegyet, Cecile Papier-t. Munkácsyné sajnálattal írta, hogy nehéz anyagi helyzetében csak négy művet tudott megtartani, de azok egyikét, „*az Ecce Homo fejét, férjem utolsó alkotásainak egyikét fogom a »Békéscsabai Múzeum-Egyesület« részére végrendeletileg hagyományozni*”.¹

¹ A Békéscsabai Múzeum-Egyesület I-ső Évkönyve (1899–1901). Szerk. Maros György. Békéscsaba, 1901. 130. p.

Később Munkácsy és Munkácsyné mellszobrát Zsilinszky Mihály adományozta a Múzeum-Egyesületnek, s ő járta ki, hogy az egyesület két Munkácsy-festményt kapjon a Szépművészeti Múzeumtól.

1914-ben nyílt meg a múzeum önálló, ma is működő épülete, de abban nem voltak Munkácsy- emlékek kiállítva. Az özvegy 1915-ben halt meg. Két év múlva örököse, C. von Barnewitz két ládát küldött Budapestre, amelyek a háborús időkben a Kultuszminisztérium padlásán rekedtek. 1930-ban kerültek a Nemzeti Múzeumba, amely a személyes használati tárgyakat és a fotók egy részét átadta a békéscsabai múzeumnak. 1941-ben a Szépművészeti Múzeum vette át a modellfotókat. (Jelenleg három helyen van a fotóhagyaték: a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában, a Szépművészeti Múzeum magyar anyagának jogutódjánál, a Magyar Nemzeti Galériában és Békéscsabán.) Az 1930-as években került Békéscsabára a már említett *Krisztus-fej* és két Munkácsyt ábrázoló festmény: E. Ch. Wauters és H. Temple műve (Ereklyék II. 10., 12.).

1932-ben átrendezték a múzeumot, majd 1935 körül újabb átalakítás történt: egy Munkácsy- emlékszobát létesítettek. 1947. május 4-én nyitották meg újra a Munkácsy Termet. 1958-ban öröndetes esemény történt: minisztériumi vásárlás során négy Munkácsy-festmény került Békéscsabára. Több időszaki kiállítás után 1964-ben került sor a harmadik Munkácsy-szoba megnyitására.

A Munkácsy-kutatás folyamatos volt Magyarországon, amelynek intenzitása Fülep Lajos 1915-ben és 1923-ban megjelent elmarasztaló tanulmánya, minősítése után átmenetileg csökkent. Tárgyilagos megítélés jellemzi Lyka Károly, Genthon István, Farkas Zoltán írásait. Az ötvenes években Farkas Zoltán, Oltványi Imre, Végvári Lajos támaszkodott a forrásokra. 1952-ben nagyszabású, tudományos katalógus kísérte a műcsarnokbeli Munkácsy-kiállítást, majd megjelent Munkácsy levelezése Farkas Zoltán és Végvári Lajos gondozásában. Végvári Lajos több kisebb könyv és tanulmány után 1958-ban adta ki nagymonográfiáját, amely ma is meghatározó jelentőségű, mind Munkácsy életére, mind életművére vonatkozóan. Végvári nem támaszkodott a békéscsabai Munkácsy Múzeum gyűjteményére, hiszen bőven volt forrásanyag a Magyar Nemzeti Galéria adattárában, fotótárában. Először Bartha Attila írt a modellfotókról, majd Sz. Kürti Katalin 1989-ben megjelent könyve közölt kb. 30 fotót és iratot a békéscsabai anyagból. A szerző 1994-es kiadványa közzétette a Békéscsabán lévő fotók teljes listáját, 2004-ben megjelent könyve pedig az összes magyar közgyűjtemény fényképanyagát.

Az ereklyék és dokumentumok elsősorban a párizsi éveire (1871–1896) vonatkozóan szolgáltatnak fontos adatokat. Csak egy szegénységi és erkölcsi bizonyítvány, a festő útlevele (23–24. kép; Dokumentumok I. 1–3.) és pár modellfotó reprezentálja Lieb-Munkácsy Mihály 1860 körüli életét és munkásságát.

Korai évei Békéscsabához, Gyulához, Gerendáshoz kötődtek. Erről a korszakról többször mesélt, sőt le is írta gyermekkori élményeit Chaplinné kérésére. Ezt többször idézte Malonyay Dezső, feldolgozta Szana Tamás, Móricz Zsigmond, Harsányi Zsolt, majd Végvári Lajos és Czeglédi Imre. Szamossy Elek révén jutott el Munkácsy Aradra, Buziasra, Ormos Zsigmond gyűjteményéhez, később Pestre. Ott Ligeti Antal és az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat segítségével rendszeresen tanulmányozhatta a Magyar Nemzeti Múzeum Képtárát, majd fél évig tanulhatott a bécsi Képzőművészeti Akadémián Karl Rahlnál. Korai műveinek témáit a magyar népeletről merítette (*Levélolvadás, Regélő honvéd, Húsvéti locsolás*). 1865-ben Gerendáson festette a *Búsuló betyárt* (Déri Múzeum, Debrecen), amely megmutatta a későbbi Munkácsy-művek jellegzetességeit: a mély pszichológiai jellemzés fontosságát, a drámaiságot, az egységes szín- és formavilág megteremtésének igényét.

Ő maga érezte, hogy tovább kell fejlődnie, különösen a rajzolás terén, ezért beiratkozott a müncheni Képzőművészeti Akadémiára. A magyar származású Wagner Sándor tanítványa volt, de jobban hatott rá W. Kaulbach. Itt festette a *Vihar a pusztán* és a *Dűlő szénásszekér* című műveit, amelyek részben kötődnek a Lotz Károly képviselte magyar romantikus tájképfestészethez.

Nagy hatással voltak művészete alakulására az 1867. évi Párizsi Világkiállításon látott francia realista festmények. Visszatérve Münchenbe, W. Leiblrel kötött barátságot, s beiratkozott az Adam fivérek magániskolájába. 1868-ban Düsseldorfba költözött, hogy közelebbről megismerje L. Knaust. Első sikerét az *Ásító inassal* aratta, amelyben sanyarú gyerekkorának, asztalossegéd múltjának állított emléket (69. kép). Festői önállósodásának, merész kifejezésének, egyéni színvilágának fontos állomása ez a Düsseldorfban festett kép. Egyre inkább eltávolodott L. Knaustól és Vautiertől, korábbi eszményképeitől, és kereste a rokonságot Leiblrel, Courbet-vel, a francia realistákkal, illetve magyar kortársaival: Thánnal, Lotzcal, Madarással, Paál Lászlóval, akihez szoros barátság fűzte.

1869-ben festette meg a *Siralombázat*, amelyhez több modellt fotóztatott. (A fotók egy része a Magyar Nemzeti Galériában, más része Békéscsabán található.) Ez a mozzanat azt mutatja, hogy kétségbeejtő anyagi

helyzetében kitalált egy egyszerű és olcsó megoldást, de azt is jelzi, hogy biztosan, határozottan kezdett munkához. Műtermében meglátogatta John R. Tait újságíró és P. William Willstaek amerikai vasgyáros. A milliomos igen magas összegért vásárolta meg a festményt. A művet bemutatták a párizsi Szalonban, ahol a negyven aranyérem egyikét kapta. A fiatal magyar festő egyszerre híressé vált, hiszen drámai erővel merete bemutatni a „művelt nyugatnak” a félf feudális állapotban élő magyar népet, a betyárt, aki talán nem is volt rabló, csak a társadalom üldözöttje, a szegénység áldozata. A halálra ítélt mozdulatlan alakját féktelen, pusztai indulat járja át, ugyanakkor közöny is mutatkozik környezetével szemben. A jelenet, bár érezzük a kompozíció megtervezettségét, színpadiasságát, mélyen megrázó, nagy lélektani tudásra valló. A vörösek-kékek-fehérek drámai ellentéte szinte Liszt rapszódiáinak hatását idézi.

Düsseldorfba visszatérve rövid utazást tett barátjával, Paál Lászlóval, majd Békéscsabára, Gerendásra jött, erőt és modelleket gyűjtött. Hazai emlékekből, 1848 örökségéből táplálkozik a *Tépécsinálók* (70. kép), de ugyanakkor benne van a francia–porosz háború friss élménye is. Ekkor tartózkodott Düsseldorfban de Marches báró, akivel közeli kapcsolatba került. A báró és felesége Párizsba költözésre ösztönözte, de támogatta ebben Zichy Mihály és Adolphe Goupil műkereskedő is.

1871 novemberében érkezett a francia fővárosba, ahol előbb egy szerény műtermet bérelt a Rue Lisbonne utcán, majd de Marches bárónő, Cecile Papier segítségével berendezkedett a Rue Legendre 6. szám alatt.

A párizsi Szalon kitüntető érme után 1873-ban újabb siker következett: az *Éjjeli csavargók* (71. kép), a *Részeses férj hazatérése*, a *Közpülő asszony* és két kisebb képe részt vett a Bécsi Világkiállításon, és kivívta Pettenkofen, Rjepin festők, Sztaszov művészetkritikus, valamint az osztrák, francia műkritikusok elismerését. Magánélete is új irányba fordult. 1873 nyarán meghalt de Marches báró, kinek özvegyével, Cecile Papier-vel 1874. augusztus 5-én Colpachon házasságot kötött, amit a külön-külön kiküldött finom, de szerény meghívó is bizonyít (Dokumentumok II. 1.).

A meglepő csak az, hogy Cecile a meghívóján nem leánynéven, hanem mint de Marches bárónő szerepel, aki házasságra lép Munkácsyval. Nászútra Svájcba, a Lago Maggioréhoz, Milánóba, Velencébe, Pestre (38. kép), Kalocsára, Békéscsabára mentek, majd 1874 őszétől szorgos munka következett. Adolphe Goupil átvette Munkácsy festményeit, és reprodukciókkal is népszerűsítette (*Éjjeli csavargók*, *Gyermek az erdőben*, *Zálogház stb.*).

Kapcsolatuk akkor szakadt meg, amikor Adolphe Goupil vonakodott megvásárolni a nagyméretű *Miltont*. Ekkor tűnt fel Karl Sedelmeyer

műgyűjtő, aki átvette, s a Párizsi Világkiállításon bemutatta a festményt, ahol az kitüntető érmet kapott (26. kép; Dokumentumok II. 2.). Sedelmeyer a képet Lennox Kennedy amerikai milliomosnak adta el, de megszerezte az európai vándoroltatás jogát. A festményről reprodukciókat és könyvet jelentetett meg, amelyek Békéscsabán találhatók (36. kép; Dokumentumok III. 1.).

A sikereket az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodója is honorálta: Ferenc József vaskorona rendjelet és nemesi oklevelet adott Munkácsynak. (Ezek a Magyar Nemzeti Galériában találhatók.)

1878-ban tízéves szerződést kötött Munkácsy és Sedelmeyer. Sokat sejtető a szerződés 3. pontja: *„tekintettel Munkácsy úr termelőképességére, lehetséges, hogy évente kb. százezer frankot keressen”*.² A számlakönyvből – amelyet 1878-tól 1887-ig vezetett Munkácsy – egyértelműen kiderült, hogy a festő teljesítette a hozzá fűzött reményeket. Ennek azonban ára volt: betegsége egyre súlyosbodott, mind több időt töltött Lamalou-ban, a gyógyfürdőben. Itt ábrázolja őt az egyik 1884 körüli fénykép (Fényképek I. 14.).

Sedelmeyer 1880-ban előre kifizette, illetve a bankon keresztül átutalta a *Krisztus Pilátus előtt*re a 100 000 frankot. A passió-témával a 70-es évek végén kezdett el foglalkozni Munkácsy. Békéscsabán látható egy nagy értékű jelenetfotó (67. kép; Fényképek IV. 14.), amely azt mutatja, hogy az utcákon „talált” modelleket (többnyire lengyel, orosz zsidókat) beöltöztette, s a kompozíciót megtervezte. A fényképet egyik társaságbeli barátja, de Suse készíthette 1879 körül. Ezen mindenki a helyén volt, csak az anya gyermekkel figurát helyettesítette egy bekötött fejű férfi egy kaucsukbábával. Modelljei közül Cesare Leonardi (Jézus) és Nicola Demario (álló zsidó) neve ismert.

A kép nem készült el a Szalon nyitására, 1881 kora tavaszára, bármennyire is igyekezett a művész. Vele sem tettek kivételt, elutasították a késve beadott képet. Sedelmeyer nem tétozott: saját, La Rochefoucauld utcai palotáját bocsátotta rendelkezésére. Talán még őt magát is meglepte a *Le Christ devant Pilate* hatalmas sikere, a látogatók több ezres tömege.

A májusi és júniusi párizsi lapok tele voltak Munkácsy dicsérésével. Volt, aki kizárólag művészeti szempontból méltatta, sokan azonban vallástörténeti oldalról kritizálták. Sedelmeyernek arra is volt gondja, hogy kivédje a képet ért egyházi kritikákat. Megnyerte a párizsi Szent János Tár-

² Farkas Zoltán: *Munkácsy és Sedelmeyer*. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve, 1953. Budapest, 1954. 607. p.

sulatot, amelynek rendezvényén Désiré Laverdant olvasta fel tanulmányát a képről. Nyomtatásban is megjelent beszéde, s a füzetben helyet kapott Guéneau de Mussy tanulmánya, valamint az addig megjelent sajtóméltatások sora. Laverdant megállapította, hogy a magyar származású Munkácsy vallását gyakorló, áhítatos keresztény, festménye pedig igazi evangéliumi dráma. Maga Munkácsy úgy vallott: „*En az emberi alakban megjelent Istent akartam ábrázolni.*”³

Albert Réville, a Collège de France vallástörténeti tanára így nyilatkozott: „*Íme a műítészek és egyúttal a történelem Krisztusa, oly Krisztus, minőnek azt a hívők és egyúttal a XIX. század szabadgondolkodói is képzelik. E kép nemcsak a művészet, de az eszmék történetében is korszakot alkotó.*”⁴ Ez az értékes könyv megtalálható Békéscsabán éppúgy, mint a bemutatót követő bankett meghívója (25. kép; Dokumentumok II. 4., III. 4.).

Sokan írtak erről a bankettéről, amelyet a Continental Szállóban rendeztek Munkácsy tiszteletére 1881. június 22-én. A főhelyet Jules Breton és Ernest Renan foglalta el Munkácsy mellett, továbbá jelen volt Antokolsz-kij szobrász, Sedelmeyer, Massenet, Wolff, a spanyol követ, a festők közül Lefebvre, Chaplin, Bruck Lajos (hiányzott azonban Puvis de Chavannes és Gustave Doré, akikkel eddig jó barátságban volt). Itt hangzott el Adrien Dezamy és Octave Lacroix dicsőítő ódája. Októberig háromszázezer látogatója volt a nagy festménynek, és több ezren fizettek elő Waltner rézkarcára.

Év végén Sedelmeyer felkészült a kép európai körútjára. 1882 januárjában Bécsben, február–márciusban Budapesten, 1882 tavaszától – kisebb megszakításokkal – 1885 őszéig Angliában (közben a német városokban, majd Varsóban, Brüsszelben, Amszterdamban) vándorolt a kép, és mindenütt hatalmas sikert aratott. 1882 januárjában Bécsben Ferenc József fogadta a Munkácsy házaspárt, és a Szent István-rend kiskeresztjével tüntette ki a festőt.

1882 februárjában a régi pesti Múcsarnokot (a mai Képzőművészeti Egyetem épületét) valóságos templommá alakították, ahol közel nyolcvanezer ember látogatta egy hónap alatt a hatalmas festményt. Munkácsy február 18-án érkezett meg feleségével, s ezzel kezdetét vette az ünnepség-

³ *Christ before Pilate by M. de Munkacsy.* Paris, 1886. 32. p. (Az idézett szövegrészt Szöllősi Katalin fordította.)

⁴ Czobor Béla (szerk.): *Krisztus Pilátus előtt. Munkácsy Mihály festménye Budapesten.* Budapest, 1882. 17. p. Az eredeti szöveget lásd Gabriel-Désiré Laverdant: *Le Christ devant Pilate de Michel de Munkacsy – Conférence faite a la Société de Saint-Jean.* Paris, 1881.

sorozat. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat díszünnepségén többek között Trefort Ágoston miniszter, Ipolyi Arnold, a műgyűjtő püspök, Borsos József, Kelety Gusztáv festőművész üdvözölte az ifjú mestert, felszólalt egykori tanára, Szamossy Elek, majd Liszt Ferenc.

Az egyesített főváros elsőként választott díszpolgárt Munkácsy Mihály személyében. Szülővárosa, Munkács már 1880-ban díszpolgárrá választotta, és 1882-ben emléktáblát avatott a március elsejei látogatás emlékére, amelyet egy fénykép reprezentál (55. kép; Fényképek II. 1.).

Budapesten a Harmónia Társulat egybekapcsolta Liszt Ferenc és Munkácsy ünneplését. A Hungária dísztermében rendezett lakomán egymás mellé helyezték Liszt és Munkácsy mellszobrát. Liszt neki ajánlotta *XVI. magyar rapszodiáját*, s bár franciául köszöntötte, mindenki előtt nyilvánvaló volt: a hangulat és az érzés magyar. Nem véletlenül írta később Zichy Mihály Székely Bertalannak: „*Liszt Ferenc = Munkácsy*”.⁵

A felemelő élmények, találkozások között bőven akadt szokatlan jelenség is. A Múcsarnok „*villanyvilágította nagytermében a Krisztus-kép előtt folyt le a vacsora, amelyet cigányzene és vidám társalgás fűszerezett*”⁶ – írta a *Harmónia* című lap. Mindenki igyekezett érdekes jelmezt ölteni: Munkácsy Rubens-jelmezben jelent meg, felesége, Cecile Stuart Máriaként (Fényképek I. 13., 48.).

Ellinger Ede fényképész Krisztus alakját jelenítette meg, és ő készítette a felvételeket is. Több oklevél, díszokmány őrzi az itthoni ünneplések emlékét. Munkácsy számára éppolyan fontos volt az aradi, albertirsai asztalos ipartársulat elismerése, mint Ferenc Józsefé vagy az Országos Magyar Képzőművészeti Társulaté. Megőrizte az okleveleket, koszorúkat, ajándékokat, amelyek tekintélyes része a békéscsabai múzeum tulajdonában van. A fényképek adják vissza leginkább az ünnepségek hangulatát. A kor ízlésének megfelelően például virággirlandokkal, koszorúkkal övezték szülőházát, amely előtt ott tolongott Munkács város apraja-nagyja.

Munkácsy 1881-től szakadatlanul dolgozott a második Krisztus-képen, amelynek először a *Consummatum est (Elvégeztetett)* címet adta, később lett *Krisztus a Kálvárián* vagy *Golgota*. Először a farizeus alakja (*Megdöbbenve*) lett kész 1882. január 25-én, ezt követte még tizenöt előtanulmány. Munkáját gyakran meg kellett szakítania, hiszen több bemutaton vett részt

⁵ Az 1896. február 2-án Nizzában kelt levelet Berkovits Ilona *Zichy Mihály élete és munkássága* (Budapest, 1964. 272. p.) című monográfiájában idézi.

⁶ *Hírek*. Harmónia, 1882. 6. sz. 97. p.

(Bécsben, Budapesten), de utazásait is felhasználta a biblikus témájú festmények megtekintésére (a bécsi, müncheni képtárban).

Visszatérve utazásairól vagy a lamalou-i fürdőzésből, türelmetlenül fogott hozzá a tervezett trilógia második nagy tablójához. „*Sietve írok neked – vetette papírra Cecile-nek 1883 nyarán –, mert egy Krisztus vár, szeretném már keresztre feszítve látni*”.⁷ Mivel modelljét baleset érte, magát köttette fel egy keresztre, így fényképezte a ház egyik barátja, de Suse (66. kép; Fényképek, IV. 15.).

Munkácsy sokat bajlódott szerkezeti kérdésekkel, a modellekkel, a kélekkel. Hihetetlen, hogy ez a gyorsan, szinte alla prima hevülettel dolgozó festő milyen aggályos tudott lenni egy-egy ruha- vagy fegyverrészlet festésekor. Nem volt elég, hogy könyvből, albumokból tájékozódott, amit tudott, maga köré gyűjtött eredetiben. Mint Malonyay írta: „*Pazar előkészületekkel fogott munkához; egész raktárt gyűjtött kosztümjeihez, a lovas alakokhoz kitömött paripa állott a műtermében, egész Európa s Amerika sajtója ügylte, hogy mit csinál, modeljeit kapkodva interviewolták*.”⁸

1884. április 25-én, húsvétkor nyílt meg a szenzációt jelentő tárlat. Sedelmeyer palotájában, külön e célra emelt pavilonban, egymással szemben állt a két Krisztus-kép. Sedelmeyer ugyanis visszahozatta Skóciából a *Krisztus Pilátus előttet*. A bemutató olyan esemény volt, hogy Maupassant is megörökítette *A szépfiú* című regényében.

Ebben az időben Munkácsy a csúcson volt. Bár időnként elhatalmasodott szem- és idegfájdalma, morfiumot kapott, fürdőbe – többnyire Lamalou-ba – járt, de lázasan dolgozott, és intenzív társasági életet élt. A 80-as években épült fel palotájuk az Avenue de Villiers 53. szám alatt, amely alkalmas volt estélyek, fogadások rendezésére, nagy vendégek (pl. Liszt és Haynald) elszállásolására. Több száz fotó őrzi a kis és nagy műterem, a szalon, a pihenőszoba képét, hangulatát (44–46., 57–58. kép), de szemtanúk, így Justh Zsigmond író, Rippl-Rónai József festőművész (Munkácsy pártfogoltja), Malonyay Dezső (Munkácsy titkára) is részletesen leírták a házat. Megemlékezésükből idézünk most.

„*Mielőtt az ember Munkácsy nagy műtermébe ment, egy kis sötét, felülről világított fülkébe jutott: ebben állott, igen szépen hatott Barrias márványszobra: Az első halott (Kain és Ábel). Ugyanitt lógott Munkácsy egy tanulmánya a Krisztus Pilátus előtt képhez, az Anya gyermekével és egy szép perzsaszőnyeg*

⁷ Farkas Zoltán (szerk., ford.): *Munkácsy Mihály válogatott levelei*. A bevezetőt írta Végvári Lajos. Budapest, 1952. 123. p.

⁸ Malonyay Dezső: *Munkácsy Mihály élete és munkái*. Budapest, 1898. 176. p.

a szobor mögött. E mellett a kis fülke mellett, de még a lépcsőházban, ahol különben rendkívül sok érdekes régi fegyver és szőnyeg volt felaggatva, egy kis, keskeny falon, a másik műterem (nagy szalon) mellett való bejáratnál, egy bájosan keretezett s még bájosabb Munkácsy kép függött: egy kis napnyugta. Rendkívül nagy, mesteri tudással és átérzéssel festett képecske volt ez: könnyen, zseniális egyszerűséggel, jóformán semmivel, egy kis bitümbbe kevert fehér és zöld festékkel csinált, inkább odaírt festés volt ez. Erdőrészet, sűrűn beültetett görbe fákkal. Egyike azon remekül festett, általa nem sokra becsült tanulmányainak, vagy inkább mesteri mulatozásinak. (...) Egy Lédája is ilyen gyorsan és szépen festett kis kép. Ugyanitt egy állványon állt egy férfiképmás, a legjobb E. Charlemont kép. Ennek a lépcsőháznak a világítása kis kerek, színes hollandi üvegeken szűrődött át a drága szövetekre, képekre, és faragásokra. A nagy szalon és a dohányzóterem nyíltott innen. Mindegyiknek bejáratát egy-egy nehéz gobelin takarta s benne a szobákban valóságos műkincsek voltak, különböző korszakokból, különböző stílusban: a bútorok, a gobelinek, kandel-lók, erkély és plafondok. Itt voltak azok a sokszor lefestett gobelines támlás és karosszékek s a vörösbársonyos székek, melyek a Milton és Liszt képhez is szé-k modellül szolgáltak. Itt volt az a zongora, melyen Liszt és Ambrois Thomas sokat játszottak⁹ – írta Rippl-Rónai József.

„Óriás műterme – írja Malonyay – a második emeleten volt, a nagy szalon mellett. Ott érezte magát mindig a legjobban, a »műhelyben«, mint ahogy ő szokta volt mondani. Egy remek nagy hollandiai szekrényt – mely tömve volt szebbnél-szebb antik szövetekkel s kosztümökkel –, a hatalmas vázlattartó pol-cokat, a breton faragású nagy kandallót leszámítva, nem volt ott egyéb bútorzat a festék- és ecsettartó asztalokon, a nagy kerekas lajtorján és a festő állványo-kon kívül. A falakat nagy képeinek első szín- és szénvázlatai borították. Az egyik szögletben függött a »Krisztus-Pilátus« színvázlata, odébb a »Kálvária«, alakok egyes képeiről, a kandalló fölött »Mozart« szénvázlata. Két csavaros jeruzsálemi oszlop között egy gyönyörűen fakult gobelinen a centaurok harca, – a vázlatkönyvekkel megrakott polcok fölött egy másik nemesen fakult gobe-lin volt kifeszítve, melyen egymásnak rontó elefántok s tomboló paripák közt verekszik Nagy Sándor. Az ablak melletti sarokban volt az ő karamáni szőnye-gekből feszített, kedvenc pihenő sátra, mely alól át lehetett tekinteni az egész műtermet; a szögletet betöltő kerevet fölött tükrök voltak s egy óriási tükör a sátor fölött is, melyekben kétszeres távolról láthatta alkotásainak a szín- és

⁹ Rippl-Rónai József emlékezései. Bev., sajtó alá rend. Farkas Zoltán. Budapest, 1957. 43. p.

tárolat hatását. Ott szokott pihenni, ott gondolkozott el esténként.”¹⁰ (46. kép; Fényképek I. 16–17.).

Ebben a házban volt a *Mozart halála* című festmény emlékezetes bemutatója 1886 tavaszán. Munkácsy szorgalmasan készült a feladatra, ezt bizonyítják a hagyatékban lévő régi metszetek Mozarról és családjáról (Ereklyék II. 1., 7., 11.). 1885 szeptemberében elutazott Salzburgba, hogy a hely szellemével is ismerkedjék.

A *Mozart halálát* 1886 tavaszán mutatták be műtermében. Cecile-ék – Audrant zeneszerző tanácsára – a festmény mögé rejtették el a zenekart és az énekkart, s Mozart *Requiem*-jét szólaltatták meg. A szerencsétlen ötlet nem használt az erőtlen, bár részleteiben pazar képnek, s elindította a Munkácsy ellen bizonyos körökből már régebben kezdeményezett támadásokat. Megjegyzések bőven voltak, és lehettek is. Munkácsy a csábítások hatására elindult egy olyan kétes úton – saját gyengesége miatt –, amelyről már nem tudott visszafordulni.

Régi barátja, Antokolszkij szobrász így fejezte ki aggodalmát 1886-ban: „Végtelenül sajnálom, hogy olyan festőművész, mint ő, akinek a természet és a sors mindent megadott, mégis talmi csillogás után futkos – és e célból gyakran visszaél tehetségével. Ez a mi időnk rákfenéje. Senki nem ronthatja úgy meg a művészeket, mint a kereskedők, akik nemcsak kibérlik, de gyakran rabságba döntik őket. Ki tudja, hogy nincs-e már Munkácsy is az ilyen művészek között?”¹¹

Mint ahogy Antokolszkij sem mondta meg véleményét Munkácsynak, mások sem egy jó ideig. A festő azonban tudta (vagy csak érezte?), hogy ereje fogytán van, s régi énje is elhagyta. Láta a feltörő, új nemzedék sikerét, nem tudott velük azonosulni, de véleményét sem tudta eltitkolni. Miközben egyre inkább elszakadt kora képzőművészeti irányzataitól, a haladástól, mind közelebb került a francia felső tízezer világához. S hogy ennek érdekében Cecile mindent megtett, bizonyította a híres Liszt-estély 1886. március 23-án, amelyről minden párizsi lap társasági rovata beszámolt, és a *Figaro* metszetet is közölt. Ide járt Európa több jelentős politikusa (a svéd, a dán király, az angol, az orosz trónörökös), írók (ifjabb Dumas, A. Wolff, E. Renan), festők, szobrászok (J. P. Laurens, Charlemont, Chaplin, Duez, Lefebvre, Dettaille, Brožik).

Karl Sedelmeyer látta, hogy Munkácsy egészségi, illetve idegállapota rosszabbodik, művei már nem érik el régi sikereiket, s az európai

¹⁰ Malonyay Dezső: *Munkácsy Mihály élete és munkái*. Budapest, 1898. 135. p.

¹¹ Halász Gábor (sajtó alá rend.): *Justh Zsigmond naplója*. Budapest, 1941. 91. p.

műkereskedelem már a modernek iránt kezd érdeklődni. Új felvevőpiacot, amerikai utat szervezett meg, ahol egymás utáni években, 1886–87-ben mutatta be a két Krisztus-képet. Az első kép bemutatóján Munkácsy is jelen volt.

A műgyűjtő nagy propaganda-hadjáratot előzte meg és kísérte a kiállítást. A népszerűsítést célozta a Bukovics Ernő által írt és szerkesztett katalógus, illetve könyv. Ez a reprezentatív album a *Krisztus Pilátus előtt* című képet elemezte, Munkácsy életrajzát, az 1881–85 között megjelent angol, francia, német, svéd, norvég nyelvű kritikákat, valamint reprodukciók sorát tartalmazta, köztük egy műlappal: a *Krisztus-fej* rézkarcú változatával.

Sedelmeyer már 1886. november elején áthajózott a festményekkel és könyvekkel, s megkezdte a kiállítás előkészületeit. Munkácsy is követte őt november 14-én, a La Champagne postahajón. Keservesen meggyötörte a tizenöt napos tengeri út, de fényesen kárpótolta a fogadtatás, amelyben része volt a kint élő magyarok spontán lelkesedésének. Úgy várták és köszöntötték, mint annak idején Kossuth Lajost.

1886. november 19-én nyílt meg a kiállítás New Yorkban, a 23. utcán lévő Old Tabernacle kiállítótermében. Az amerikai úttal kapcsolatban több ereklýt őriz a Munkácsy Múzeum. Itt láthatók azok a folyóiratok, amelyek 1881-ben jelentek meg művészetéről, valamint az 1886-os kiadású *Christ before Pilate* című könyv, továbbá M. Kets Keméthy – a magyar Kecskeméti Mihály – és Mora által New York-ban és Washingtonban készült fényképei (42–43. kép; Fényképek I. 18–19.).

Mint tudjuk, az ünnepségeket Pulitzer József magyar származású, málói születésű újságkirály szervezte, s ő ismertette össze újabb amerikai milliomosokkal (egy részük már 1870-től ismerte Munkácsy nevét, és több műve volt amerikai tulajdonban). Philadelphiában találkozott John Wanamakerrel, aki később megvásárolta a két nagy Krisztus-képet. Wanamaker leánykája portréját, több milliomos pedig felesége portréját rendelte meg Munkácsynál, amelyeket már Párizsban festett meg. A fényképtárban egész tucat modellfotót látni ezekről a hölgyekről. A kész képek reprot ugyan csak elkészíttette Munkácsy, így őrizi a gyűjtemény pl. Blumenthalné, Pulitzerné arcmásának korabeli fotóit.

Párizs mellett Colpach, felesége birtoka lett volna a pihenőhelye (56. kép), de nagyon gyakran ott is megfeszített ütemben dolgozott nyaranta. Festősegédei – Szamossy László, a fiatal Rónai (a későbbi Rippl) –, Munkácsy ösztöndíjas tanítványai – Karlovsky Bertalan, Halmi Artur, Révész Imre, Koroknyai Ottó, Pataky László – itt készítették a holland modorú jeleneteket, szalonképeket, amelyeket a mester fejezett be.

Számlakönyvéből (Dokumentumok I. 4.) kiderült, hogy 400–400 frankot fizetett Karlovszkynak évente 2–3 alkalommal, Ripplnek 700 frankot a *Két család* másolásáért.

Colpachon látta vendégül Lisztet, Haynaldot, Paál Lászlót, majd John Wanamaker, Blumenthal amerikai milliomosokat, Karl Sedelmeyert. Tó mögött álló, kényelmes kastély volt Colpach, amely nagy társaság fogadására is alkalmasnak bizonyult. Ez kiderül a gyűjteményben őrzött fotókról is: két fényképen Cecile szüleinek gyémántlakodalmára érkező, mintegy 70–80 vendéget látni a kastély előtt. A nyugodt vidék, az erdővel, tóval körülvett Colpach több festményének lett a színhelye és modellje (*Colpachi iskola, Hazafelé, Colpachi park, A kastély úrnő születésnapja, Falusi tanító*).

Mint a számlakönyvből kiderül, nyaranta 1000–3000 frankkal járult hozzá Cecile colpachi utazásához és háztartásához. Hatalmas összegeket emésztett fel a két háztartás, de 1878–1887 között évente átlagosan száz-ezer frank volt Sedelmeyer átutalása. Szerződésük tíz év után megszűnt, ami Munkácsy számára nem felszabadulást, hanem újabb gondokat jelentett. Részben Cecile készítette munkára, részben önmaga vált aggályoskodóvá betegsége miatt.

Utolsó sikere az 1889. évi Párizsi Világkiállítás nagydíja volt, amit az Amerikából visszahozott két Krisztus-képért kapott. Ekkor nyolcszáz magyart látott vendégül párizsi palotájában úgy is, mint a Párizsi Magyar Egylet elnöke, s úgy is, mint a világkiállítás Osztrák–Magyar Képzőművészeti Szakbizottságának elnöke.

1890 és 1891 őszén hosszabb ideig Magyarországon tartózkodott. 1890-ben jelent meg a szabadságharc évfordulójára az aradi vértanúk albuma, többek között Munkácsy és Zichy illusztrációival. Munkácsy Bécsből érkezett (ahol mennyezetképét helyezték el), s előbb Aradon, majd Pesten ünnepelték.

Jövetelének legfőbb célja az épülő parlament számára ígért festmény előkészítése volt. Mint tudjuk, a honfoglalás témáját még 1882-ben vetette fel Munkácsyon tett látogatása alkalmával. 1891 szeptember–októberében a művész bejárta az országot: modelleket, kosztümöket, kellékeket gyűjtött. Titkára, Écsy Ferenc József festő és fényképész kísérte el, rendre fényképezte a Munkácsy kívánsága szerint beállított modelleket. Észak-Magyarországon készülhettek azok a lovasjelenetek, amelyeket valószínűleg Schabinszky László fotózott (Fényképek I. 23–24.). Mindenütt lelkesen ünnepelték a nagy festőművészt, Bánffyhunyadon pl. élőképpel emlékeztették *Krisztus Pilátus előtt* című festményére. Szegeden látta Balázs Sándor–Szigligeti Ede *Sztrájk* című színielőadását, s a helyszínen lelkesen gratulált a

társulatnak. Az eredeti költemény írója, Coppée már régóta látogatója volt párizsi szalonjának, mégis a Balázs–Szigligeti-átirat ragadta meg, s 1892-től foglalkozni kezdett a *Sztrájk*kal is. Először azonban a *Honfoglalás*ba kezdett, amit többszöri átfestés után, 1893 decemberében állítottak ki Párizsban, Georges Petit-nél. 1893-ban Turinba (Torino) utazott, ahol átadta az agg Kossuthnak a mű reprodukcióját.

A *Honfoglalás* után Kádár Gábor, Párizsban élő nyomdász, grafikus ösztönzésére megfestette a Krisztus-trilógia befejező darabját, a 403 × 650 cm-es *Ecce homo*, amely 1896 márciusára készült el. Nem „M. de Munkácsy”, hanem „Munkácsy Mihály” szignóval látta el. A festmény fölött nem ő rendelkezett, azt egy magyar alkalmi egyesülés forgalmazta, vándoroltatta egészen 1914-ig. A millenáris kiállítás idején a *Feszty-körképpel* vetekedő látványosság lett az *Ecce homo* bemutatója. A festményt az Andrássy út végén, a Belle-vue nevű mulató udvarán, kis görög templomszerű pavilonban állították ki, amelyet Munkácsy maga mutatott be a királynak és kíséretének. Már ekkor köztudott volt Wlassics Gyula miniszter tárgyalása Munkácsyval a hazatérést illetően. A miniszter a magyar képzőművészet főfelügyelője címet szánta a festőnek.

Összesen 315 000 ember látta az *Ecce homo*t Budapesten 1896 nyarán. Ezzel párhuzamosan a millenáris képzőművészeti kiállításon tizenöt művét (többek között *Liszt Ferenc*, *Pulitzerné* portréját és a *Sztrájk*ot) mutatta be Munkácsy. Találkozott Fényes Adolffal, sorra látogatta festőkollégáit: Lotz Károlyt, Telepyt, Jókait és vejét, Feszty Árpádot. Az ünneplések végképp felőrölték erejét: Budapestről egyenesen Baden-Badenbe vitték, majd a Bonn melletti Endenichben töltötte utolsó éveit (59–60. kép). Innen rokona, Zsilinszky Mihály államtitkár kísérte haza holttestét 1900. május 6–7-én. 1898-ban felesége „dobra verte” a palota értékeit (34. kép). Az árverésen a magyar testületek nem képviseltették magukat, egyedül Bródy Sándor írt megrázó hangú cikket ekkor, leszögezvén: „*Nem ezt érdemelte volna tőlünk!*”¹²

Annál nagyobb gondossággal és pompával szervezte a magyar kormány Munkácsy temetését, az „utolsó szuperprodukción” 1900 májusában. Az új Műcsarnokból kísérték végső nyugvóhelyére, a Kerepesi temetőbe. A ravatalt Fadrusz János, Hegedüs László, Lechner Ödön és Stróbl Alajos tervezte. A temetőben Dessewffy Sándor csanádi püspök celebrálta a gyászmisét. Mint ahogy a nagy temetésen, az 1911. évi szoboravatón is képviseltette

¹² Bródy Sándor: *Munkácsy*. Új Idők, 4. évf. 1898. 542. p.

magát Békéscsaba városa, és folyamatosan tartotta a kapcsolatot Munkácsy özvegyével, Cecile Papier-vel. A magyar állam 1904-ben egy 32 darabból álló festménygyűjteményt vett át az özvegytől 210 000 korona értékben, amelynek egy részét életjáradékként fizette, továbbá Munkácsyné ajándékba adott át egy 100 000 korona értékű festészeti anyagot.

1910-től kezdték újraértékelni Munkácsy műveit. A berlini Secession-ban bemutatott tájképeit, vázlatait magasra értékelte a kritika, a Krisztus-képeket kedvezően fogadták Rómában, majd Budapesten.

1914-ben megjelent Karl Sedelmeyer reprezentatív Munkácsy-albuma. 1913-ban Feleky Géza adott ki egy érzékeny, finom Munkácsy-könyvet, 1911-ben felavatták a művész emléksobrát a Kerepesi úti temetőben. A szoborpályázatot ugyan már 1904-ben meghirdették, de nehezen gyűlt össze a pénz. Telcs Ede szobrának elhelyezése megnyugtatta a közvéleményt és Munkácsy rokonságát (65. kép). Avatóbeszédet Prohászka Ottokár püspök mondott, amelyen megjelent József főherceg és kísérete is.

A nagy temetésről, illetve az 1911. évi ünnepi szertartásról kb. 60 fényképet és iratot, nyomtatványt őriz a békéscsabai múzeum (61–64. kép). Munkácsyné még jelen volt a szoboravatáson 1911-ben, rá négy évre, 1915-ben halt meg. Végakarátának megfelelően – ha késve is – Békéscsabára kerültek Munkácsy ereklyéi, amelyek közt nagyszámú tárgyi anyag volt. Személyes használati eszközei (6–13. kép) szép számmal szerepelnek a múzeum Munkácsy Termében. Itt látható festőállványa (3. kép), palettája, s néprajzi gyűjteményének (14–19. kép) egy része. Az 1994. és 2004. évi jubiláris kiállításon bemutatták azokat a népviseleteket, néprajzi tárgyakat, amelyek a magyar népeletről vett zsánerképein megjelentek. A Munkácsy-kultusz jeleit mutatja a még életében kapott oklevelek, koszorúk, emlékiratok igen nagy száma, s az a több száz koszorúszalag, amelyet a temetésre vittek a magyar közélet, művészeti élet képviselői, a magyar városok (így Békéscsaba) és francia tisztelői, barátai (21–22. kép).

A hagyatéka értékes darabjai a bizonyítványok, okiratok, leltárak. Különösen az utóbbiak reprezentálják Munkácsy életvitelét, gazdagságát, illetve igényességét. A pénztárnapló legtermékenyebb időszakának anyagi ügyeibe enged betekintést. Havonta vezette kiadásait, bevételeit, évente összesítette francia nyelvű, kézzel írott sorait (Dokumentumok I. 4.).

Megtudjuk, hogy 1878-ban 25 000, 1880-ban 100 000, 1881-ben 220 000 frankot utalt át számára Karl Sedelmeyer a Claude Lafontaine bankba. (Ez utóbbi a *Krisztus Pilátus előtt* ára és a belépőjegyekből való részesedés volt.) 1882-ben 295 750 frank volt a teljes bevétele, 1883-ban 98 500, 1884-ben 125 000 (a *Golgota* és a budapesti bemutató jegyeiből 20 000 frank), 1885-

ben 141 000 frankban részesült, melyből 40 000 volt a *Kálvária*-részlet ára. 1886-ban a *Mozart haláláért* és tanulmányokért 100 000-et, a *Kálvária* másik redukciójáért 40 000 frankot kapott. Megtudjuk pl., hogy 30 000-et kért a *Siralombház* redukciójáért, 20 000-et a *Baba látogatóiért*, 3–6000-et tájképeiért, 15–15 000-et a *Krisztus-fej*- és a *Pilátus*-tanulmányért, 25 000-et a *Falu bőse* redukciójáért, 25 000-et a *Két családért*, 23 000-et a *Műterembelsőért*, 10 000-et ennek kisebb változatáért. Ehhez képest ő 700 frankot fizetett Rippl-Rónainak! 1884-ben 21 000 frankot kapott a *Haynald*-portréért. 1887-ben 1 473 888 frankkal zárta a bevételi listát.

Kiadásai között gyakran szerepel a festék, a festőállvány (ez pl. 280 frank), s évi több ezer frankos számla antikváriusoknak, műkereskedőknek bútorért, lámpákért, drapériákért, szobrokért, műtárgyakért, amelyek nemcsak berendezési tárgyai, bútorai, hanem többnyire modelljei is voltak. Ugyanez vonatkozik néprajzi gyűjteményére, amelynek jelentős része Békéscsabára került. 1883-ban pl. 256 frankért vett egy magyar kosztümöt, 1885-ben 327 frankért magyar parasztviselést (Ereklyék IV.).

Barrias szobrásztól 1885-ben 6000, 1887-ben 3000 frank értékben vásárolt. Évente küldött támogatást rokonainak, illetve fedezte utazásait. 1879-ben pl. 2000 forintot, azaz 1065 frankot adott Munkácsy-Lieb Emilnek, 1885-ben 2030 forintot, a többi évben 150–1000 forint közti összeget. 1885–86-ban 3000 forintot kapott tőle a Reök család.

Feleségének évi 2–4000 frankot adott a háztartásra, colpachi felújításra (a híres verandára 3600 frankot költött 1883-ban). Ugyanekkor 922 frankért vásárolt fotóapparatust, 1195 frankba került az operabérlet. A Párizsi Magyar Egyletnek évi 200, majd 500 frankot adott, az osztrák szövetségnek 450 frankot 1885-ben. Tanítványai, segédei egy-egy alkalommal 200–1500 franknyi összegben részesültek, legtöbbet egykori mesterének fia, Szamosy László kapott, valamint Koroknyay Ottó. Modelljeinek 200–500 frankot juttatott. 1882 februárjában 7200 frankjába került budapesti utazása. 1885-ben és 1886-ban 10–10 000 frankot költött utazásra – az óriásképek bemutatóin vett részt Európában és Amerikában. Évi 2–4000 frankba került a karlsbadi, majd lamalou-i gyógyfürdőzés, gyógykezelés. Az 1883-ban készített általános leltárkönyvből élénk tárul az Avenue de Villiers 53. szám alatti palota teljes berendezése helyiségről helyiségre.

A szalonban kínai vázák, flamand és török szőnyegek mellett magyar fajansz vázák is álltak. A falakon Daubigny és Makart (portré Munkácsynéről) festményei függtek. Szomorú ugyanezeket a tételeket 15 évvel később árverési katalógusban olvasni (34. kép; Dokumentumok II. 16.). Igaza volt Lázár Bélának, aki korán és mohón rendezett árverésnek minősítette ezt.

Munkácsyné és Malonyay kézírásos bejegyzéseiből megtudjuk, hogy a legtöbb Munkácsy-festményt Kleinberger vásárolta meg, melyek egy része később a Szépművészeti Múzeumba került. 3000 frankot fizetett egy *Mozart*-tanulmányért, egy kis *Alvó nő*-tanulmányért 960-at, 600 frankért vásárolt egy Holbein iskolából származó *Erasmus*-portrét, 215 frankért egy olasz kisbronzot. Vevő volt Sedelmeyer is, valamint a Bernheim-kiadó, Georges Petit. Számtalan tárgy megmaradt, a vételár összege 137 248 frank volt.

A hagyatékek tekintélyes részét alkotják a korabeli fényképek. Van ugyan portréfotó Munkácsyról a Magyar Nemzeti Galéria adattárában, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában is, de a legtöbb a békéscsabai múzeumban található. A fiatal Munkácsyt Strelisky, Borsos fényképezte Pesten, de ezekből nincs eredeti darab itt. Annál több van az 1870-es évektől. Munkácsy a legjobb párizsi, pesti, luxemburgi fényképészeket kereste fel. A fotók egy része műtermi felvétel (38–40., 53–54. kép), a 80-as évektől számtalan fotó készült a szabadban, elsősorban Colpachon (56. kép). A korai képek kisméretűek, ún. vizitképek, a későbbiek cabinet, illetve souvenir méretűek.

Dióhéjban át kell tekintenünk a fényképezés hőskorát, mert a fotózás Munkácsy művészetében és hagyatékában nagy szerepet játszik. Az 1839-ben J. M. Daguerre által feltalált dagerrotípiát csak egy példányban készült. F. Talbot találta fel a talbotípiát, amely papírnegatívról sokszorosítható volt. Adolph Disderi hozta divatba a látogatójegyként alkalmazott 6×9 cm-es, ún. vizitkártyát, amely elmaradhatatlan kelléke lett a társasági életnek. (Később terjedt el a nagyobb méretű, falra tehető cabinet, illetve souvenir méret.) 1871-ben R. Maddox kezdte alkalmazni az eddigi nehezen megvalósítható nedves eljárás helyett az ún. száraz eljárást. Brómezüst zselatin szárazlemez használt, amelyet később gyárban állítottak elő. Ez meggyorsította a fényképezést, és megkönnyítette a szabadtéri felvételek készítését. A műtermi portréfotók után ekkor terjedtek el a szabadtéri felvételek, az életképek és pillanatképek, majd a riportfotók.

Magyarországon először a festők, mérnökök, gyógyszerészek, ötvösök lettek fényképészek. Marastoni Jakab és Mezey Lajos dagerrotípiákat is készített. Egymás után nyitott „fényirdát”, fényképezsműtermet Borsos József, Simonyi Antal, Strelisky Lipót és Sándor, Koller Károly. Pesti üzleteik látogatottak voltak, kirakatkiállításuk újonságait jelentették a kosztümös színészfotók és a híres emberek fényképei. Már a hatvanas évek végén írtak a lapok Ellinger Ede kirakatáról, az ott látható Munkácsy-arcképről. Ekkor

már 280 fényképészműterem volt az országban. A városképek és tájak fotózása a száraz eljárás megjelenése után jött igazán divatba.

Munkácsy Mihály már a hatvanas években megismerkedett a fényképezéssel, hiszen a kor festői már javában használtak fényképet festői segédletként. Bécsben és német földön is divat volt ez, nem véletlen hát, hogy Düsseldorfban maga is ezt a módszert választotta. Mint Ligeti Antalnak írta, naponta egy tallért kért egy modell. Így érthető, hogy olcsóbb volt a modellfényképezés, amelyet a készülő *Siralomház*hoz vett igénybe. A fotótörténészek nem tartják kizártnak, hogy Munkácsy fényképezte modelljeit: a beöltöztetett, beállított őrt, az elítéltet, a kosarat tartó leányt, a síró asszonyt, a ködmönös és bőrkötényes férfit. Az előbb ismertetett nehézségek, a bonyolult és drága műszerek miatt nem tartom lehetségesnek, hogy Munkácsy készítette volna nedves, kollódiumos eljárással a modellfotókat. Az azonban biztos, hogy a fiatal festő már 1868 körül tudta: mit és hogyan akar a *Siralomház*on ábrázolni. Erről tanúskodnak a Békéscsabán lévő értékes fényképek (Fényképek IV. 1–7.).

Az már nem kizárt, hogy 1874 őszén ő fényképezte le Reök bácsi kismegyeri birtokán a beöltöztetett béreseket, cselédeket a készülő *Falu hőse*-hez. Ekkor már egyszerűbbnek bizonyult fotózni száraz eljárással, és pénze is volt készüléket vásárolni. Valószínű azonban, hogy inkább kifizette egy békéscsabai vagy gyulai fényképésznek a munkát, mert később is de Suse márki (66–68. kép) és Wrede herceg, amatőr fotósok dolgoztak számára. Volt fényképezőgépe és vetítőgépe, ami kiderül pénztárlapjából és W. Ilges könyvéből. Képeinek nagy változata vetítőgép segítségével valósult meg.

A Békéscsabán lévő hagyatékban a 80-as, 90-es évekből származó felvételek nagyméretűek, többnyire szürke vagy barna tónusúak. 46 × 35,5 cm-esek azok a Braun-műteremben készített fényképmásolatok, amelyeket óriásképei bemutatóján, kiállításán árusítottak. Ezek pazar kivitelűek, arany feliratúak, paszpartuzottak (72–73. kép; Fényképek V. 7.).

Kevés emlék maradt düsseldorfi tartózkodása idejéből: csak egy rajzos meghívó műtermébe a *Siralomház* sikere után (2. kép; Ereklék I. 2.) és egy fénykép, amely művészünnepségen ábrázolja a fiatal festőt a velencei mór jelmezében (Fényképek I. 1.), a mellette ülő „Desdemóná”-val. Ennek a *Vasárnapi Újság*ban megjelent variációján áll a nőalak, amelyből kiderül, milyen magas volt Munkácsy. Ez az egyetlen fénykép, ahol a partnerével áll. Később felesége, Cecile ügyelt arra, hogy mindig ülve fotóztassa férjét kettős portréikon. Egy 1896. évi, Koller utódai által készített fényképen

derül ki igazán (Fényképek I. 36.), milyen alacsony és testes volt Cecile Papier.

Első közös fényképük Pesten, Borsos József műtermében (38. kép; Fényképek I. 3.) készült. Ekkor Pesten, Békéscsabán és Kalocsán tartózkodtak, ez utóbbi helyen Haynald Lajos érsek vendégeként. Ekkor pecsételődött meg az a barátság, amely az 1871. évi düsseldorfi ismeretséggel kezdődött, majd kalocsai, illetve colpachi nyaralásokkal (Liszt Ferenc jelenlétében) folytatódott. Ez a barátság is hozzájárult a Krisztus-képek és Munkácsy portréfestészetének remeke, az 1884. évi *Haynald*-arckép születéséhez (41. kép; Fényképek I. 42.).

A Braun-műterem több pózban megörökítette a fiatal, magas festőt, Párizs egyik ünnepezt művészt és társasági emberét. Rubens jelmezében és „civilben”, a kor legdivatosabb ruháiban is lefotózta, s több német és francia divatlap társasági rovata közölte ezeket a fényképeket (40. kép; Fényképek I. 7., 9–11.).

Párizsban R. P. Dagron, F. Mulnier, A. Quidde, J. Mieczkowski, E. Fiorillo, M. Zinser fényképezte Munkácsyt, az utóbbi kettő a festő műtermébe ment el, és a kis, illetve nagy műteremben, festményei között örökítette meg a művészt a 80-as években (44. kép; Fényképek I. 2., 5., 8., 27–28., 31.)

Cecile Budapesten Strelisky, Koller és Ellinger kamerája elé állt. 1883-ban terhesen, díszmagyarban ábrázolta őt Ellinger (Fényképek I. 49.). Mint tudjuk, 1884 tavaszán az újszülött meghalt. Munkácsyné legjobb fényképeit a kor világhírű fotósa, Paul Nadar, Felix Nadar fia készítette (48–50. kép), de megörökítette az említett Adolph Disderi is (Fényképek I. 46.). A fotók hátoldalán, verzóján levő hirdetésből kiderül, hogy Mulnier az 1867. évi Párizsi Világkiállításon kapott érmet, Nadar az 1878. évi világkiállításon aranyérmet, az 1889-esen pedig nagy érmet, grand prix-t (50. kép). Nadar 1889-es Munkácsy-fényképe a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona.

Több fénykép ábrázolja Munkácsyt magyar rokonai körében. Ezek Kecskeméten, Mezőcsáton, Mezőkövesden (51. kép) készültek, az utóbbiakat valószínűleg a miskolci Schabinszky készítette, aki 1890 táján többször megörökítette őt, illetve modellfotókat készített számára a *Honfoglaláshoz*. Rokonait ábrázoló fotográfiái közül kiemeljük húgának, Gizellának egészalakos fényképét, amely Debrecenben készült 1874 körül, a híres Gondy–Egey „fényirdában” (Fényképek I. 44.).

A fényképek egész sorozata örökíti meg a párizsi és a colpachi műtermeket, szobákat, Munkácsy életének helyszíneit, ahol igazi festő-fejedelemként élt a 80-as évektől. Ezek a fényképek részben amatőrök

(de Suse márkí, Wrede herceg), részben a már említett fényképészek munkái (Fényképek II.).

Több felvétel mutatja be Munkácsyné colpachi palotáját és annak környezetét. Benne tágas szobák álltak, melyek egyikében Munkácsy freskói láthatók (Fényképek II. 6–7.). A négy falfestményt még házasságuk előtt festette, reprodukcióját W. Ilges közölte 1899-ben.

Munkácsy születésének 150. évfordulóját kiállításokkal, könyvekkel, nemzetközi emléküléssel (Debrecenben) ünnepelték 1994-ben. 2004-ben Békéscsaba állt az évi jubileumi ünnepségek élére, amikor tudományos emlékülést és kiállításokat szervezett, majd több könyvet is megjelentetett (lásd a válogatott irodalmat). A békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum kincsei (így a fotók, néprajzi relikviák, festmények) eljutottak az évek során a Magyar Nemzeti Galériába, Miskolcra, Kaposvárra, Szegedre, a luxemburgi nemzeti múzeumba és a Párizsi Magyar Intézetbe. Leghatékonyabban azonban a festőről elnevezett otthonukban fejtik ki hatásukat.